

Arizácia na Slovensku 1939–1945[#]

Eudovít Hallon^{*}

Úvod

Problematika arizácie, čiže vyvlastnenia majetku židovskej komunity, v období vojnovnej Slovenskej republiky 1939–1945 predstavuje už niekoľko desaťročí objekt výskumu slovenskej historiografie. Do roka 1989 však mala propagácia sledovanej tematiky značné ideologické prekážky. Bádanie a publikačná činnosť sa preto vo väčšom rozsahu rozvinuli až v 90. rokoch. Otázky postavenia židovskej komunity na Slovensku v rokoch 1939–1945 z rôznych uhlov pohľadu sledujú najmä historici Ivan Kamenec (1991), Katarína Zavacká, Eduard Nižňanský (1999), Katarína Hradská, Ladislav Lipscher (1992) a niektorí ďalší odborníci. V ostatnom čase najmä zásluhou E. Nižňanského (2001; 2003 a; 2003 b; 2004) systematicky vychádzajú tlačou zväzky dokumentov k problematike holokaustu na Slovensku. Osobitné monografické spracovanie témy arizácie však zatiaľ postrádame. Nasledujúca štúdia má za cieľ podať prehľadný obraz vyvlastnenia majetku slovenských Židov v rokoch 1939–1945 prostredníctvom najdôležitejších historických poznatkov.

Dejiny arizácie na Slovensku po roku 1938 mali podobné znaky ako vývoj arizačného procesu v iných krajinách ovládaných nacistickým Nemeckom (viz napríklad James, 2001; Ziegler, 2006). Arizácia v podmienkach Slovenska však mala aj viaceré špecifické črty. Výsledné podoby arizačného procesu boli kombináciou vlastných koncepcií vládneho režimu a metód konštruovaných podľa vzoru nacistického Nemecka. Na rozdiel od českých krajín a ďalších území priamo okupovaných Nemeckom, kde arizáciu a jej formy vnútila a riadila okupačná správa, na Slovensku až do polovice roka 1940 proces arizácie postupoval na podklade ideových projektov domácej vládnej garnitúry. Špecifikum spočívalo aj v tom, že hlavný arizátor na pôde vojnovnej Slovenskej republiky bol štát a že na vyvlastnení židovského majetku sa podieľalo domáce slovenské obyvateľstvo, kým napríklad v českých krajinách mohli z arizácie profitovať len osoby nemeckého pôvodu (porovnaj Jančík – Kubů, 2005).

1. Prvé koncepcie arizácie v období autonómie Slovenska

Útoky proti majetku Židov, motivované antisemitizmom, sa na Slovensku objavovali už pred rokom 1939, napríklad počas živelných ľudových nepokojov po prvej svetovej vojne. Antisemitizmus bol pevnou súčasťou ideológie Hlinkovej slovenskej ľudovej strany, pričom hospodárske otázky mali v genéze antisemitizmu významné miesto. Príčinné súvislosti boli podobné ako v iných stredoeurópskych krajinách. Židia mali v hospodárstve Slovenska dôležité postavenie. Komunita v počte asi 135 tisíc osôb, čo predstavovalo približne 3,8 % počtu obyvateľstva roku 1936, mala značný vplyv v podnikovej sfére, obchode a v poľnohospodárstve. Naproti tomu národne slovenský kapitál dosiahol v podnikovej sfére do konca medzivojnového obdobia podiel iba 11,5 % (Lipták, 1960, s. 153).

[#] Článok je vypracovaný ako jeden z výstupov výskumného projektu Slovensko v 20. storočí, registrovaného u Agentúry na podporu výskumu a vývoja (APVV) Slovenskej republiky.

^{*} PhDr. Eudovít Hallon, CSc. – vedecký pracovník; Historický ústav Slovenskej akadémie vied, Bratislava.

Uvedené skutočnosti, umocnené náboženskými koreňmi antisemitizmu, boli zdrojom protižidovských nálad majoritného slovenského obyvateľstva, najmä v kritických momentoch hospodársko-politického vývoja. O skutočnej hodnote židovského majetku na Slovensku pred rokom 1939 existujú len málo dôveryhodné špekulácie. Konkrétne údaje máme k dispozícii až zo súpisu židovského majetku v septembri 1940, keď podstatná časť kapitálového a podnikového vlastníctva Židov bola už v cudzích rukách alebo presunutá do zahraničia. Údaje sa navyše týkali iba územia vojnovej Slovenskej republiky bez odtrhnutých južných území.

Zásadný prelom vo vzťahu majoritnej spoločnosti k židovskej komunite a jej majetkovým právam nastal po vyhlásení autonómie Slovenska a nástupe totalitného režimu Hlinkovej slovenskej ľudovej strany v októbri 1938. Antisemitizmus v hospodárskej sfére nadobudol úplne nový rozmer. Napriek tomu, že v podmienkach autonómneho Slovenska protižidovské hospodárske opatrenia dospeli iba do štádia koncepcií a návrhov, práve v danom období sa „riešenie židovskej otázky“ nastolilo ako jeden z nosných atribútov vládnej politiky nového režimu. Vládne hospodárske kruhy vytýčili ideový plán postupnej etapovitej eliminácie vplyvu židovského kapitálu na Slovensku tzv. evolučnou cestou. Pre najbližšie obdobie sa počítalo s dosadzovaním vládnych komisárov do židovských podnikov a s revíziou živnostenských oprávnení židovských podnikateľov. Konečným cieľom bola nacionalizácia židovského kapitálu spolu s kapitálom českým.¹ V januári 1939 autonómna vláda zriadila prvý samostatný orgán zameraný na „židovské otázky“ pod vedením ideológa HSLS Karola Sidora tzv. Sidorov komitét. V poslednom období existencie autonómneho Slovenska sa už objavili viaceré návrhy konkrétnych protižidovských opatrení v majetkovej oblasti. Napríklad návrh zákona požadujúci obmedzenie práv židovských vlastníkov a podnikateľov vo vzťahu k pôde. Prvú predlohu arizačných opatrení v podnikovej sfére vypracoval Sidorov komitét vo februári 1939. Koncom roka 1938 sa objavil aj návrh zákona o súpise židovského majetku (Nižňanský, 2001, s. 130–149; Kamenec, 1991, s. 34).

Hlavný problém židovskej komunity v sledovanom období spočíval v narušení jej právnej istoty, čo viedlo k prvej vlně emigrácie a k rôznym formám transferu židovského majetku do zahraničia. Týmto začal rozklad židovského vlastníctva na Slovensku. Právna neistota slovenských Židov sa prehĺbila po viedenskej arbitráži v novembri 1938, keď prvý raz pocítili nezákonné brutálne násilie mocenského aparátu totalitného režimu. Odstúpením južných území časť slovenskej židovskej komunity ostala v Maďarsku. Uvedená skutočnosť viedla k narúšaniu majetkových väzieb. Radikálne skupiny vládneho režimu na Slovensku využili zložitú situáciu po viedenskej arbitráži a odsunuli z okliešteného územia so súhlasom premiéra autonómnej vlády Jozefa Tisu 7 200 Židov, väčšinou nemajetných osôb a cudzích štátnych príslušníkov, za novovytvorené hranice. Z hľadiska skúmanej problematiky bolo dôležité, že odsunutým Židom odobrali alebo úradne zapečatili celý majetok a mohli si ponechať len malú hotovosť. Súčasne boli internovaní Židia s majetkom nad 0,5 mil. Kč. Väčšine vyvezených Židov neskôr vládne kruhy povolili návrat a uvoľnili ich majetok. Táto akcia však naznačila metódy riešenia hospodárskych aspektov „židovskej otázky“ po 14. marci 1939. Pod vplyvom uvedených udalostí z novembra 1938 prúd židovských emigrantov zosilnel a transfery majetku vzrástli. Podľa viacerých indícií v domácich aj zahraničných prameňoch sa od decembra 1938 do februára 1939 ilegálne preliel zo Slovenska do českých krajín a ďalej do Holandska a Veľkej Británie židovský majetok v peňažnej forme v celkovej hodnote približne 2 250 mil. Kč (Nižňanský, 2001, s. 105–106; 228–230). Zároveň prebiehali transfery majetku legálnych židovských emigrantov. Ústredná

1 Zápisnica z porady na ministerstve hospodárstva 9. novembra 1938. Slovenský národný archív (SNA), Tatra banka, kartón (ďalej k) 198.

pražská vláda vypracovala v januári 1939 podmienky, za ktorých mohol emigrant vyvieť časť majetku prevažne v tovarovej forme. Kapitálové skupiny spojené s vládnyimi kruhmi využívali oslabenú hospodársku a ťažkú osobnú situáciu majetných Židov a odkupovali ich kapitálové vlastníctvo štandardnými metódami, ale za mimoriadne výhodných podmienok. Tieto postupy boli predobrazom tzv. dobrovoľnej arizácie.

2. Prvá fáza arizácie tzv. „evolučnou“ cestou v rokoch 1939–1940

Vrcholná etapa rozkladu židovského vlastníctva, spadajúca do obdobia existencie vojnovnej Slovenskej republiky, mala dve kľúčové fázy. V prvej od marca 1939 do septembra 1940 sa riešenie hospodárskych aspektov židovskej otázky realizovalo ešte v nadväznosti na koncepcie „evolučnej“ cesty ovládnutia židovského kapitálu a „dobrovoľnej“ arizácie z obdobia autonómie. Na jeseň 1940 však nastala podstatná zmena. Radikálne krídlo vládnej garnitúry presadilo tzv. revolučnú cestu arizácie. Vplyv radikálov v mocenských špičkách prevládol pod tlakom politickej reprezentácie nacistického Nemecka v lete 1940. Týmto začala druhá fáza, kulminujúca v rokoch 1941–1942 úplným vyvlastnením a poštátneím majetku židovskej komunity, po čom nasledoval odsun väčšiny Židov do koncentračných táborov. Od jesene 1942 až do zániku vojnovnej Slovenskej republiky už iba odpredávali a likvidovali zvyšky štátom vyvlastneného židovského majetku, najmä formou dražieb.

Vznikom samostatnej Slovenskej republiky pod „ochranou“ nacistického Nemecka sa vládnemu totalitnému režimu úplne uvoľnili ruky na poli „riešenia židovskej otázky“. Umiernené krídlo mocenských špičiek, ktoré si až do polovice roka 1940 udržalo rozhodujúci politický vplyv, uskutočňovalo plány na ovládnutie židovského kapitálu koncipované už na prelome rokov 1938/1939. Postupne docielilo schválenie pripravovaných antisemitských hospodárskych zákonov a vládnych nariadení. Ďalekosiahly vplyv na vývoj majetkových pomerov však nadobudli iba niektoré z nich.

Zásahy do vlastníckych práv židovského obyvateľstva prostredníctvom legislatívnych opatrení slovenského štátu začali sériou vládnych nariadení z roka 1939 na podklade tzv. zmocňovacieho paragrafu zákona č. 1/1939. Vlastníctvo Židov v podnikovej sfére obmedzilo napríklad vládne nariadenie o mimoriadnych zásahoch do oprávnenia hostinských a výčapníckych živností. Najväčší dosah malo nariadenie o revízií živnostenských oprávnení vo všetkých druhoch živností, ako aj o dosadzovaní vládnych dôverníkov a správcoov do podnikov s viac ako 50 zamestnancami alebo do podnikových subjektov s ročným obratom nad 0,5 mil. Ks.² Majetkových práv v poľnohospodárstve sa týkali nariadenia o prechodnom dozore a vnútej správe na veľkostatkoch s výmerou nad 30 ha a vládne nariadenia o súpise poľnohospodárskych nehnuteľností cudzích štátnych príslušníkov a Židov. Spochybnenie majetkových práv židovských občanov priamo alebo nepriamo umožňovali aj ďalšie legislatívne akty. Za najvýznamnejšiu antisemitskú akciu roku 1939 možno označiť súpis židovskej pôdy na podklade vyššie uvedených nariadení. Revízia živnostenských oprávnení sa do apríla 1940 reálne dotkla asi 300 podnikov. Ranným príkladom arizačnej legislatívy bolo vládne nariadenie č. 145/1939 o arizácii lekární.³

Vyvrcholenie protižidovských opatrení v hospodárskej sfére do septembra 1940 predstavoval zákon o pozemkovej reforme a tzv. prvý arizačný zákon. Reálny dopad na majetkové vlastníctvo židovskej komunity mal najmä zákon o pozemkovej reforme

---

2 *Slovenský zákonník*, 1939, vládne nariadenie č. 19/1939; č. 40/1939; č. 137/1939; č. 169/1939 Sl. z.

3 *Slovenský zákonník*, 1939, vládne nariadenie č. 39/1939; č. 145/1939; č. 146/1939; č. 147/1939 Sl. z.; SNA, Hospodárska úradovňa predsedníctva vlády, č. 324/1940.

z 22. februára 1940. Cieľom zákona malo byť dokončenie pozemkovej reformy z medzivojnového obdobia a náprava údajných krívd. V skutočnosti sa objektom reformy stal poľnohospodársky majetok 4 943 židovských vlastníkov v rozlohe 44 372 ha ornej a 57 051 ha lesnej pôdy.⁴ Zákon o pozemkovej reforme zakazoval Židom nadobúdať vecné práva na poľnohospodárske nehnuteľnosti, ako aj prenajímať alebo brať tieto nehnuteľnosti do árendy. Vlastnícke právo sa mohlo uplatniť iba v prípade dedičstva. Cieľom tu však bolo zabezpečiť nehnuteľnosť pre potreby pozemkovej reformy. Ustanovenia zákona, podľa ktorých sa mala reforma uskutočniť núteným výkupom prostredníctvom Štátneho pozemkového úradu, boli v platnosti len niekoľko mesiacov. Roku 1941 sa aj v poľnohospodárstve presadili radikálne metódy arizácie. Noví majitelia získali núteným výkupom židovskú pôdu s výmerou 27 895 ha z celkovej plochy 101 423 ha, zachytenej súpisom v lete 1939.⁵

Zákon č. 113 o židovských podnikoch a Židoch zamestnaných v podnikoch, známy ako prvý arizačný zákon, prijatý 25. apríla 1940, bol výsledkom zložitej genézy a sporov medzi umierneným a radikálnym krídlom mocenských štruktúr. Vytýčil postupnú dlhodobú arizáciu podnikovej sféry núteným výkupom. Predpokladal úplnú aj čiastočnú arizáciu. Jeho pôsobnosť zasahovala iba menšie a stredné podniky, čím sa dával priestor na spoluprácu s veľkým židovským kapitálom v hospodárskom záujme. Napriek dlhodobej príprave zákon prenikol do praxe len okrajovo po dobu troch mesiacov. Z celkového počtu vyše 12 tisíc židovských podnikov sa na jeho podklade arizovalo iba 50 a likvidovalo 179 subjektov.⁶

V sledovanom období zároveň postupovali ďalšie vládou iniciované, ako aj spontánne, formy transferu židovského majetku na „árijských“ vlastníkov. Vláda schválila dlho očakávaný plán koncentrácie peňažníctva, podľa ktorého všetky banky, teda aj ústavy s účasťou židovského kapitálu, museli fuzionovať s vytipovanými bankami. Rozšírila sa expanzia slovenského kapitálu do väčších židovských podnikov. Najaktívnejší bol v tom smere agrárny kapitál, reprezentovaný holdingovou spoločnosťou Slovenský zemeľský priemysel, zameranou na potravinárske podniky. Transakcie so židovským kapitálom sprostredkovalo tzv. Konzorcium pre hospodárstvo s cukrom, vedené poprednými národohospodármi (Cambel, 1996, s. 131–138). Na kapitálovej expanzii mali účasť aj popredné slovenské banky v úlohe vlajkových lodí nacionalizácie židovského a českého kapitálu. Výsledky expanzie však boli vzhľadom na obmedzené kapitálové možnosti pomerne skromné. Za obdobie rokov 1939–1942 ovládol slovenský finančný kapitál okolo 30 významnejších podnikov v rukách židovských vlastníkov so základným kapitálom asi 70 mil. Ks (napr. pivovar Stein Bratislava, cukrovary Trenčianska Teplá a Uhorská Ves, sladovne Eckenstein Nitra, drevársky podnik Lichtenstein Turčianske Teplice atď.) a približne 10 bývalých židovských bánk (Hallon, 2006, s. 595–596). Veľkopodnikovú sféru ovládol kapitál nacistického Nemecka, ktorý zabral väčšinu kľúčových priemyselných podnikov, medzi nimi aj viacero židovských. Jeho podiel na kapitále účastinných spoločností sa v rokoch 1938–1942 zvýšil zo 4 % na 51,6 % (Lipták, 1960, s. 153). Nemecké banky a koncerny prenikali na Slovensko cez predtým ovládnuté koncernové centrály českých krajín, ktoré v medzivojnovom období kontrolovali podnikovú sféru Slovenska (viz napríklad Wixforth, 2006).

Do polovice roka 1940 vládne kruhy propagovali tzv. „dobrovoľnú arizáciu“ priberaním „árijských“ spoločníkov s viac ako 51% kapitálovým podielom do židovských podnikov.

4 *Slovenský zákonník*, 1940, zákon č. 46/1940 Sl. z.; *Správa J. Balku na 2. zasadnutí Štátnej rady 12. februára 1941*. SNA, Národný súd, J. Balko, k. 19.

5 *Slovenský zákonník*, 1940, zákon č. 46/1940 Sl. z.; *Správa J. Balku na 2. zasadnutí Štátnej rady 12. februára 1941*. SNA, Národný súd, J. Balko, k. 19.

6 *Hlásenie Prezídia ministerstva hospodárstva z 9. októbra 1940*. SNA, ministerstvo hospodárstva, k. 220; *Slovenský zákonník*, 1940, zákon č. 113/1940 Sl. z.

Touto metódou však za celý rok 1939 arizovali len asi 35 menších a stredných podnikov.⁷ Všetky uvedené formy erózie židovského vlastníctva z prvého obdobia existencie slovenského štátu mali po formálnej stránke povahu legálnych kapitálových transakcií. V rokoch 1939–1940 pokračovali aj transfery židovského kapitálu do zahraničia ilegálnymi koridormi, ako aj pod kontrolou vládneho režimu za presne stanovených podmienok.

V prvej polovici roka 1940 sa v mocenských kruhoch aktivizovali radikálne nacionálno-socialistické sily, forsírujúce urýchlenie arizačného procesu. Ich záujmy presadzovala Hospodárska úradovňa predsedníctva vlády, zriadená v januári 1940 ako výkonný orgán predsedu vlády Vojtecha Tuku, hlavného predstaviteľa radikálnej skupiny vládnej politiky. Hospodárska úradovňa, vedená konjunkturálnym karieristom Augustínom Morávkom, postupne preberala funkcie hlavného centra arizácie. Prvoradým cieľom Úradovne bolo zostavenie komplexného súpisu židovského majetku ako predpokladu urýchlenej arizácie. Súpis pripravovali už v jarných mesiacoch 1940. Podľa arizačného zákona č. 113 uskutočnili predbežný súpis podnikového majetku Židov, zachytávajúci stav k 1. júnu 1940. Výsledky udávali počet 11 817 živnostenských podnikov, z čoho 140 subjektov malo továrenský charakter. Podľa súdobých kritérií išlo o podniky nad 20 zamestnancov.⁸

Realizáciu komplexného súpisu židovského majetku umožnil nástup nacionálno-socialistického krídla vládnej garnitúry v lete 1940. Organizovaný bol Hospodárskou úradovňou na podklade vládneho nariadenia 203/1940 podľa stavu k 2. septembru 1940. V súpise chýbal majetok Židov na odstúpených územiach, majetok emigrantov, vyvezený legálnymi a ilegálnymi formami za hranice, ako aj podnikový, poľnohospodársky a iný majetok predisponovaný do leta 1940 kapitálovými transakciami a ďalšími cestami na nových „árijských“ vlastníkov. Z celkového počtu približne 89 tis. Židov na území slovenského štátu priznalo stav majetku v súpisných hárkoch 54 667 osôb (Kamenec, 1991, s. 87–88). Nasledujúca tabuľka prináša údaje o hodnote židovského majetku v slovenských korunách po čiastočných zmenách k 1. januáru 1941.

Tab. č. 1: Hodnota židovského majetku k 1. januáru 1941 po odpočítaní pohľadávok voči veriteľom

druh židovského majetku	hodnota majetku v mil. Ks
vklady v peňažných ústavoch	350,00
domový majetok	950,00
podnikový majetok	530,00
ostatné druhy majetku	1 920,00
celkom	3 150,00

Zdroj: *Správa predsedu Ústredného hospodárskeho úradu na zasadnutí Štátnej rady 28. 3. 1942*. Slovenský národný archív, Ústredný hospodársky úrad – Štátna rada, kartón 242.

3. Druhá fáza arizácie tzv. „revolučnou“ cestou v rokoch 1940–1942

Osud židovského majetku bol spečatený na jeseň 1940, keď nacionálno-socialistické krídlo vládneho režimu pod vedením V. Tuku a Alexandra Macha presadilo „revolučnú cestu riešenia židovskej otázky“ podľa vzoru nacistického Nemecka. Hlavným nástrojom realizácie plánov radikálov bol ústavný zákon č. 210 z 3. septembra 1940, ktorý dával vláde

7 SNA, ministerstvo hospodárstva – prezídium, č. 1 951.

8 *Hlásenie Prezídia ministerstva hospodárstva z 9. októbra 1940*. SNA, ministerstvo hospodárstva, k. 220.

počas jedného roka plnú moc v otázkach ďalšieho postupu voči židovskému obyvateľstvu a jeho majetku. Vláda využila právomoci a vydala celú sériu nových protizidovských nariadení s mocou zákona, čím spustila proces kulminácie rozkladu židovského majetku na Slovensku v rokoch 1941–1942. Nariadením č. 222 zo 16. septembra 1940 vláda preniesla časť právomocí vo veciach arizácie na nový výkonný orgán Ústredný hospodársky úrad (ÚHÚ). Tento vznikol transformáciou Hospodárskej úradovne predsedníctva vlády a jeho predsedom sa stal opäť Augustín Morávek. Nový úrad plne ovládol arizačný proces.⁹

V období od septembra do novembra 1940 prijala vláda niekoľko nariadení zásadným spôsobom obmedzujúcich právo židovského obyvateľstva disponovať so svojim vlastným majetkom. Židia mohli voľne nakladať len s majetkom v hodnote do 500 Ks. Manipulácia s majetkom vo vyššej hodnote sa pripúšťala pri dedičskom konaní, ale iba preto, aby židovský majetok zabezpečili pre účely arizácie a na prevody súvisiace s podnikateľskou činnosťou. Vláda svojimi nariadeniami zablokovala židovské vklady v bankách na viazaných účtoch, z ktorých mohol vlastník vybrať maximálne 1000 Ks, neskôr už len 150 Ks, týždenne. Všetky operácie s financiami Židov museli prechádzať výlučne cez viazané účty. Cennosti, ako šperky, drahé kovy a cenné papiere Židia odovzdali do nútených depozitov. Maximálnu výšku mzdy židovského pracovníka stanovili na 1 500 Ks mesačne. Povinnosť deponovať peňažnú hotovosť a cennosti v určených peňažných ústavoch opätovne potvrdzovali vládne nariadenia 194 a 198 (tzv. židovský kódex) z roka 1941.¹⁰

S finančnými prostriedkami na viazaných účtoch nesmeli voľne narábať ani obchodné banky, v ktorých boli tieto účty vedené. Podstatnú časť židovských vkladov spravovali najvýznamnejšie komerčné peňažné ústavy, predovšetkým Tatra banka, Slovenská banka a od roka 1942 aj nová Sedliacka banka. Táto bola vytvorená z viacerých ústavov, medzi iným aj židovských, v rámci procesu koncentrácie peňažníctva. Podľa nariadenia č. 186/1941 sa malo 50 % hodnoty židovských vkladov previesť na Fond pre podporu vystáhovalectva Židov, spravovaný ÚHÚ. Fond slúžil predovšetkým na financovanie deportácií. Ďalšia časť židovských peňažných prostriedkov, cenných papierov a cenností podliehala 20% mimoriadnej dávke zo židovského majetku, vyrúbenej vládny nariadením č. 199 z 10. septembra 1941. Ako zábezpeka na realizáciu predmetnej dávky v plánovanej hodnote sa podľa tohto nariadenia muselo zaistiť 40 % objemu blokováných židovských vkladov, plná výška v bankách uložených clearingových pohľadávok židovských podnikateľov, ako aj celá hodnota Židmi deponovaných cenných papierov a cenností. Nesplnenie prikázaných 20 % odvodov do 31. júla 1942 znamenalo prepadnutie všetkých na dávku zaistených hodnôt do vlastníctva štátu. Za uvedený termín splatenia dane pôvodní židovskí vlastníci zároveň ručili celým svojím majetkom. Od povinných zrážok boli oslobodené iba židovské vklady slúžiace ako krytie úverov alebo ako prevádzkový kapitál podnikov. Dávku bolo treba uhradiť v piatich dvojmesačných splátkach počínajúc 15. novembrom 1941.¹¹

Podnikové vlastníctvo slovenských Židov sa stalo objektom arizácie a likvidácie na podklade tzv. druhého arizačného zákona č. 303 z novembra 1940. Nový arizačný zákon, vypracovaný na ÚHÚ, nepočítal už so žiadnou finančnou náhradou bývalým vlastníkom. Arizátor splácal iba likvidačnú hodnotu majetku, odvádzanú štátu. Zákon sa vzťahoval aj na továrenské veľkopodniky a zamietal formy „dobrovoľnej“ arizácie. Teoreticky pripúšťal iba čiastočnú arizáciu pri väčšinovom podiele „árijského“ spoločníka. Postavenie

9 *Slovenský zákonník*, 1940, ústavný zákon č. 210/1940 Sl. z.; *Slovenský zákonník*, 1940, vládne nariadenie č. 222/1940 Sl. z.

10 *Slovenský zákonník*, 1940, vládne nariadenie č. 243/1940; č. 271/1940; č. 272/1940; č. 293/1940 Sl. z.; *Slovenský zákonník*, 1941, vládne nariadenie č. 194/1941; č. 198/1941 Sl. z.

11 *Slovenský zákonník*, 1941, vládne nariadenie č. 198/1941; č. 199/1941 Sl. z.

pôvodného majiteľa v podniku však bolo formálne. Vedenie ÚHÚ vyberalo správcov, neskorších arizátorov podnikov a selektovalo podniky na arizované a likvidované. Podľa referátu A. Morávka v Štátnej rade z marca 1942, keď už mal byť proces arizácie a likvidácie ukončený, sa z celkového počtu 12 300 židovských podnikov k 1. januáru 1941 zlikvidovalo celkom 9 935 podnikateľských subjektov s celkovým ročným obratom 1 184 mil. Ks podľa údajov z obdobia 1937–1939. S výnimkou 123 veľkoobchodov išlo väčšinou o malé obchodné a remeselné živnosti.¹² Nástupca V. Morávka na čele ÚHÚ Ľudovít Paškovič udával v prameňoch z neskoršieho obdobia o niečo vyšší počet 10 025 likvidovaných živností. Likvidácia mala prebehnúť do 15, neskôr už len do 10 dní, po obdržaní likvidačného dekrétu. Z ceny podnikov po likvidácii sa mali uhradiť pohľadávky voči zaniknutej živnosti (Kamenec, 1991, s. 111–112, 212).

V referáte o výsledkoch arizácie A. Morávek ďalej hlásil počet 1 888 arizovaných podnikov s ročným obratom 1 465 mil. Ks podľa obdobia 1937–1939.¹³ Jeho nástupca Ľ. Paškovič udával vyšší počet 2 223 arizovaných podnikateľských subjektov. Vedenie ÚHÚ poskytlo arizátorom hodnotnejšiu časť židovského podnikového majetku, čo potvrdzovala aj vyššia suma obratu. Spoločným menovateľom arizačného procesu pod vedením ÚHÚ bola živelnosť a korupcia. Reálna hodnota podnikov veľmi rýchlo klesala v dôsledku diletantizmu a nezáujmu nových majiteľov, ktorých cieľom bolo spravidla iba ovládnutie majetku a okamžitý profit. Väčšina arizátorov si neplnila povinnosti voči veriteľom a štátu, čím narastalo zadĺženie podnikov do obľudných rozmerov. Likvidačnú hodnotu stanovili do júla 1942 iba pre 288 podnikov. Bola pritom spravidla hlboko poddimenzovaná, lebo ju určovali vládni úradníci na podklade údajov nového majiteľa. Neskôr hodnotu stanovili zamestnanci ÚHÚ. Arizátor musel okamžite splatiť iba pätinu likvidačnej hodnoty a zostatok mal uhradiť v splátkach počas piatich rokov. Platobná disciplína však bola minimálna. Arizátori z pôvodnej hodnoty podnikov splatili štátu okolo 200 mil. Ks. Likvidačnú hodnotu sa nepodarilo až do zániku vojnovnej Slovenskej republiky stanoviť približne v 700 arizovaných živnostiach (Kamenec, 1991, s. 111–112, 212). Arizácia mala v konečnom dôsledku negatívny dopad na celú slovenskú ekonomiku, čo vyvolávalo stále ostrejšiu kritiku v rôznych sférach spoločnosti.

Frontálny útok vládneho režimu slovenského štátu na židovský majetok v rokoch 1940–1942 vyvrcholil jeho poštátnením a úplným vyvlastnením. Poštátnenie začalo uvedenými arizačnými akciami na podklade zákonodarstva z druhej polovice roka 1940 a pokračovalo legislatívnymi opatreniami a následným arizáciami v rokoch 1941–1942. Arizáciu podnikového majetku, cenností a kapitálového vlastníctva sprevádzal od jesene 1940 proces arizácie domového majetku Židov. V októbri 1940 sa židovské domy dostali pod nútenú dočasnú správu. Mzdové prostriedky pre dočasných správcov pochádzali z majetku bývalého vlastníka a výtťažok zo správy domov preberal štát. Zisky z prenájmu odhadoval A. Morávek na 65 mil. Ks.¹⁴ Útok na domový majetok Židov sa ukončil jeho poštátnením k 1. septembru 1941. Štát židovské domy neskôr ponúkal na odpredaj cestou dražieb. Počas roka 1941 rástol okruh židovského obyvateľstva, na ktoré sa vzťahoval zákaz bývania. Tento postupne rozšírili na 52 miest, kde Židia obývali 10 931 bytov. Po zákaze nasledovalo vysťahovanie židovského majiteľa alebo nájomníka bytu (Lipscher, 1992, s. 88).

Dôležitým medzníkom na ceste k úplnému ovládnutiu židovského majetku štátom bolo nové legislatívne opatrenie zásadnej povahy z 9. septembra 1941 pod číslom 198,

12 *Slovenský zákonník*, 1940, zákon č. 203/1940 Sl. z.; *Správa predsedu Ústredného hospodárskeho úradu A. Morávka v Štátnej rade 28. marca 1942*. SNA, Úrad predsedníctva vlády – Štátna rada, k. 242.

13 *Správa predsedu Ústredného hospodárskeho úradu A. Morávka v Štátnej rade 28. marca 1942*. SNA, Úrad predsedníctva vlády – Štátna rada, k. 242.

14 *Správa predsedu Ústredného hospodárskeho úradu A. Morávka v Štátnej rade 28. marca 1942*. SNA, Úrad predsedníctva vlády – Štátna rada, k. 242.

známe ako židovský kódex. Išlo o posledné nariadenie vlády, prijaté na podklade právomocí udelených zákonodarným zborom. Nariadenie sumarizovalo, dopĺňalo a podstatne prehľbovalo dovedajšiu protižidovskú legislatívu. Tzv. židovský kódex rozšíril okruh obyvateľov so židovskými predkami, ktorí boli zahrnutí pod označenie Žid. Týmto sa zároveň zvýšila hodnota majetku spadajúceho pod arizačnú legislatívu. Najviac z 270 paragrafov kódexu riešilo práve otázky majetkových práv. Z nich najdôležitejšie boli paragrafy odnímajúce židovskému obyvateľstvu vlastnícke práva na akýkoľvek nehnuteľný aj hnuťelný majetok. Následne vošla k 1. novembru 1941 do platnosti vyhláška č. 238 z 30. augusta 1941 o poštátnení nehnuteľného majetku Židov. O poštátnení hnuťelného židovského majetku rozhodla vyhláška zo 7. mája 1942. Týkala sa predovšetkým osobného vlastníctva židovského obyvateľstva, postupne vyvázaného do vyhladzovacích táborov a majetku židovskej cirkvi. Hnuťelné vlastníctvo prechádzalo pod správu ministerstva financií. Časť osobného majetku si mohli ponechať iba zatiaľ nevysídlení Židia.¹⁵ Po prvej vlne deportácií slovenských Židov v marci až októbri 1942 sa poštátneniu nevyhli ani sakrálné nehnuteľnosti, čiže synagógy.

Na pozadí uvedených skutočností nadobudla charakter poštátnenia aj pozemková reforma. Poštátnenie pôdy umožnilo vládne nariadenie č. 94 z mája 1941, ktoré zmenilo dovedajšiu povahu pozemkovej reformy. Do konca roka 1941 štát ovládol približne 20 tis. ha pôdy, z čoho asi 10 tis. odpredal novým „árijským“ vlastníkom. Prechod židovskej pôdy, ako aj hnuťelného živého a neživého poľnohospodárskeho inventára, do rúk štátu sa zavšil v prvej polovici roka 1942 v súvislosti s deportáciami židovského obyvateľstva. Veľká výmera pôdy aj s inventárom ostala po deportáciách opustená. Snem preto dňa 16. mája 1942 urýchlene schválil zákon č. 108 O zabezpečení hospodárenia na poľnohospodárskych nehnuteľnostiach Židov. Na jeho podklade vznikla štátna inštitúcia Fond pre správu poľnohospodárskych majetkov, ktorá prevzala 27 096 ha židovskej pôdy spolu s hnuťelným majetkom a s potravinárskymi podnikmi vo vlastníctve veľkostatkov.¹⁶

Slovenský štát si už od roka 1939 postupne budoval cesty na odčerpávanie veľkých hodnôt zo židovského majetku formou dávok a poplatkov. Medzi najvýznamnejšie kanály vysávania židovského majetku patrili odvody plynuce do Fondu pre podporu vysťahovalectva Židov. Okrem už spomínaných odvodov zo židovských vkladov sem plynula dávka 20 % hodnoty majetku manipulovaného Židmi, ďalej zisky z prenájmu štátom spravovaných židovských nehnuteľností, poplatky za pracovné povolenia Židov a iné odvody. V polovici roka 1942 dosahoval stav peňažných prostriedkov Fondu asi 90 mil. Ks. ÚHÚ mal voľne k dispozícii až 35 % objemu Fondu, ktorý využíval podľa vlastného uváženia. Významným prameňom finančných prostriedkov sa mala stať aj mimoriadna 20% dávka zo židovského majetku. Štát z novej dane však získal iba zlomok očakávaného výnosu, lebo jej účinnosť spadala práve do obdobia, keď vládny režim zbavil Židov majetkových práv a ich vlastníctvo im bolo postupne odňaté. Namiesto plánovaných 560 mil. Ks dávka vyniesla do júla 1942 len okolo 12 mil. Ks (Kamenec, 1991, s. 221).

Vláda v úsilí získať aspoň časť plánovaných prostriedkov uplatnila sankcie za nesplnenie odvodov podľa nariadenia č. 199/1941 a poštátnila majetok zaistený ako zábezpeka na uhradenie predmetnej dávky. Ministerstvo financií deklarovalo poštátnenie vyhláškou z 1. augusta 1942. Ešte predtým však vyhláškou z 13. júla 1942 zahrnulo do rámca záloh na mimoriadnu dávku aj všetky blokované peňažné prostriedky Židov

15 *Slovenský zákonník*, 1941, vládne nariadenie č. 198/1941 Sl. z.; Vyhláška Ústredného hospodárskeho úradu č. 215 zo 7. mája 1942. *Úradné noviny*, 1942, roč. 24, č. 25, s. 595–596.

16 *Správa o činnosti Štátneho pozemkového úradu z januára 1942*. SNA, Štátny pozemkový úrad – B, k. 15; *Správa predsedu Štátneho pozemkového úradu K. Klinovského z 30. septembra 1943*. SNA, ministerstvo hospodárstva, k. 965; *Slovenský zákonník*, 1941, vládne nariadenie č. 94/1941, Sl. z.; *Slovenský zákonník*, 1942, zákon č. 108/1942 Sl. z.

prevyšujúce hodnoty na dávku už zaistené. Poštátnenie sa týmto rozšírilo na celú sumu židovských finančných prostriedkov uloženú v peňažných ústavoch. Zároveň s uvedenými legislatívnymi opatreniami bol už od 15. mája 1942 v platnosti ústavný zákon č. 68, legalizujúci odsun židovského obyvateľstva, podľa ktorého celý majetok vystáňovaných Židov, ako aj Židov ilegálne opúšťajúcich Slovensko, prepadal v prospech štátu.¹⁷

Nasledujúcimi vyhláškami z 11. augusta a 16. septembra 1942 ministerstvo financií vytýčilo mechanizmus transferu židovských peňažných prostriedkov, cenných papierov, drahých kovov, diamantov a iných cenností z peňažných ústavov do vlastníctva štátu. Finančné prostriedky sa mali previesť na podúčet ministerstva financií u Poštovej sporiteľne č. 1 x 6 391 v troch rovnakých častiach k 31. augustu, 7. septembru a k 14. septembru 1942. Dlhopisy vnútorného štátneho dlhu museli peňažné ústavy poukázať priamo Ústrednej štátnej pokladnici najneskôr do 1. februára 1943. Štát sa týmto zbavil záväzkov voči bývalým veriteľom. Ostatné druhy cenných papierov mali banky do 15. októbra 1942 previesť do depozitu č. 1884 u verejnoprávnej Slovenskej komunálnej a hypotečnej banky, znejúceho na meno Ministerstvo financií – židovské hodnoty. Odtiaľto potom ministerstvo financií pravidelne odčerpávalo zisky plynúce z cenných papierov až do zániku vojnovkej Slovenskej republiky. Cennosti deponované v peňažných ústavoch bolo treba v čase od 1. do 30. októbra 1942 sústrediť na miestnych daňových úradoch. V Bratislave sa mali odovzdať priamo Ústrednej štátnej pokladnici. Okrem uvedených hodnôt plynuli do štátnej pokladnice aj zisky z pohľadávok vyvezených Židov voči dlžníkom, preplatky židovských daní a iné položky.¹⁸

4. Proces exploatácie židovského majetku slovenským štátom v rokoch 1942–1945

Poštátňovanie roku 1942 bolo poslednou významnejšou kapitolou procesu vyvlastnenia majetku židovskej komunity. V nasledujúcom období vládne miesta riešili už len otázku ďalšieho nakladania s poštátneným majetkom Židov deportovaných do koncentračných táborov, alebo sústredených do pracovných táborov na území Slovenska. Zároveň hľadali postupy ako zmierniť hospodárske škody zapríčinené živelným priebehom arizácie. Vyvlastnený židovský majetok bol v rokoch 1942–1945 vystavený ďalšiemu rozkladu. Osobné veci, majetok židovskej cirkvi a zariadenia zhabané počas deportácií na podklade vyhlášky o poštátnení hnutel'ného židovského majetku sa z veľkej časti stali korisťou rozkrádačov. Pôvodné zámery využiť športové potreby, umelecké predmety, zariadenia kancelárií a iné hnutel'nosti pre potreby sociálnych a športových zariadení, nemocníc a múzeí mali iba skromný výsledok. Úspešnejší bol odpredaj židovských hnutel'ností na dražbách podľa vyhlášky O odpredaji hnutel'ností Židov a židovských združení prešlých na štát z 18. mája 1942. Práve uvedená forma nakladania s poštátneným majetkom Židov sa stala charakteristickou pre sledované obdobie 1942–1945. Dražby boli pre záujemcov veľmi výhodné, lebo ceny tu spravidla stanovili hlboko pod skutočnú hodnotu vydražených predmetov a zariadení. Do júla 1943 vykazalo ministerstvo financií odpredaj židovských hnutel'ností v hodnote asi 108 mil. Ks.¹⁹

17 *Slovenský zákonník*, 1942, ústavný zákon č. 68/1942 Sl. z.; *Slovenský zákonník*, vyhláška ministerstva financií č. 139 Sl. z.; Vyhláška ministerstva financií č. 369, *Úradné noviny*, 1942, roč. 24, č. 46, s. 1065.

18 Vyhláška ministerstva financií č. 375, *Úradné noviny*, 1942, roč. 24, č. 47, s. 1080–1081; Vyhláška ministerstva financií, č. 413, *Úradné noviny*, 1942, roč. 24, č. 53, s. 1183–1184.

19 Vyhláška Ústredného hospodárskeho úradu č. 215 zo 7. mája 1942. *Úradné noviny*, 1942, roč. 24, č. 25, s. 595–596; Vyhláška ministerstva financií č. 232 z 18. mája 1942 *Úradné noviny*, 1942, roč. 24, č. 27, s. 687–688.

Predmetom dražieb sa stali aj ďalšie druhy poštátneho židovského majetku vrátane pôdy a poľnohospodárskeho inventára pod kontrolou Fondu pre správu poľnohospodárskeho majetku. Predseda Štátneho pozemkového úradu K. Klinovský odhadoval koncom roka 1942 celkovú hodnotu majetku v správe Fondu na viac ako 100 mil. Ks.²⁰ Hodnota však bola pravdepodobne vyššia. V rokoch 1943–1944 sa vydražilo 2 204 ha pôdy na menšie prídely v sumárnej hodnote asi 30 mil. Ks a bližšie neurčené množstvo hnuteľného inventára (Doležal, 1959, s. 343).

Dôležitou kapitolou z hľadiska skúmanej problematiky bol predaj poštátneho domového majetku. V novembri 1942 prijala vláda uznesenie o urýchlennom súpise židovských domov a čiastočne aj stavebných pozemkov a pristúpila k úradným odhadom ceny týchto nemovitostí. V záujme urýchlenného predaja vláda v decembri 1943 znížila odhadné ceny domov paušálne o 30 %. Na rozdiel od postupov arizácie v rokoch 1940–1942 sa vyžadovalo okamžité vyplatenie arizovaného majetku v presne stanovenej lehote 45 dní. Výsledky predaja, ktorý začal v januári 1944, preto priniesli iba čiastočný efekt.²¹ Vládne orgány chystali aj predaje židovských umeleckých a sakrálnych predmetov do zahraničia. Tieto plány však zlyhali.

Ďalšou významnou formou nakladania s vyvlastneným židovským majetkom bolo využitie vkladov, cenností a cenných papierov ako zdroja štátneho rozpočtu, predovšetkým na financovanie protižidovských opatrení. Napríklad len deportácie roku 1942 si vyžiadali náklady okolo 500 mil. Ks a právne úkony v súvislosti s riešením židovskej otázky 165 mil. Ks. Ministerstvo financií pre tieto účely vybralo v období od júla 1942 do polovice roka 1943 z viazaných účtov a nútených depozitov hodnoty v sume 281 mil. Ks. Podľa viacerých indícií časť židovských vkladov pohltilo aj bezodné financovanie clearingových obchodov s Nemeckou ríšou.²² Osobitnú položku, financovanú z poštátneho židovského hodnôt, predstavoval smutne známy „osídľovací“ poplatok nacistickému Nemecku za vyvezených Židov, ktorý dosiahol približne 288 mil. Ks. Mal byť uhradený čiastočne v hotovosti do výšky 200 mil. Ks a zostatok v pokladničných poukázkach, krytých výnosom zo židovského majetku. Na uvedený účel použili 40 % hodnoty Fondu pre podporu vystaňovalectva Židov (Kamenec, 1991, s.198–199, 221). Slovenský štát odčerpával z majetku židovskej komunity rôznymi cestami hodnotu približne 1 100 mil. Ks. Náklady na protižidovské opatrenia však dosiahli okolo 950 mil. Ks.

Posledné väčšie transfery hodnôt vyťažených zo židovského majetku súviseli s kritickým vývojom štátnych financií na jeseň 1944, ktorý najmä v dôsledku financovania clearingovej obchodnej výmeny s Nemeckom a priamych vplyvov vojny, dospel na pokraj priepasti. Ministerstvo financií za spolupráce s Ústredným hospodárskym úradom vynaložilo veľké úsilie, aby získalo podstatnú časť hodnôt zostávajúcich na viazaných účtoch peňažných ústavov. V polovici septembra 1944 Ústredný hospodársky úrad zaslal peňažným ústavom dva obežníky. Prvý obdržali všetky centrály aj filiálky. Nariaďoval predísponovať v prospech ministerstva financií na účet Poštovej sporiteľne č. 903 zvyšok z účtov Židov, ktorí už boli odsunutí z územia Slovenska alebo sa po dobu troch mesiacov zdržovali na neznámom mieste. Druhý obežník smeroval do vybraných ústavov a do

20 Správa K. Klinovského v Štátnej rade o výsledkoch arizácie poľnohospodárskeho majetku 18. decembra 1942. SNA, ministerstvo hospodárstva, k. 242.

21 Zasadanie revízneho výboru Slovenskej národnej banky 14. februára 1945. Archív Národnej banky Slovenska, Slovenská národná banka – revízny výbor.

22 Zasadanie revízneho výboru Slovenskej národnej banky 14. februára 1945. Archív Národnej banky Slovenska, Slovenská národná banka – revízny výbor.

niektorých filiállok väčších bánk. Prikazoval odvieť celú zostávajúcu sumu židovských vkladov na účet č. 17 v Poštovej sporiteľni a viazané účty likvidovať.²³

Slovenský štát sa pokúšal získať aj majetok slovenských Židov na územiach postúpených Maďarsku, ako aj slovenských židovských občanov žijúcich v Protektoráte. Ohľadne oboch týchto problémov sa viedli zložité medzištátne rokovania so zástupcami Nemeckej ríše a Maďarska. V rokovaniach s Nemeckom roku 1941 presadzovala slovenská strana princíp štátnej príslušnosti, podľa ktorého by majetok Židov – slovenských občanov v českých krajinách mala arizovať Slovenská republika. Nemecká strana však svojvoľne uplatnila teritoriálny princíp, čo znamenalo, že vlastníctvo slovenských Židov v Protektoráte pripadlo Nemeckej ríši. Takto slovenský štát prišiel podľa odhadov o majetok v hodnote približne 0,5 mld. Ks (Kamenec, 1991, s. 199–201). Vládni predstavitelia boli neúspešní aj v rokovaniach s Maďarskom. Maďarská strana po neúspechu zabrániť arizácii majetku maďarských Židov na Slovensku v rokoch 1941–1942 alebo vymôcť aspoň odškodnenie odmietla postúpiť Slovenskej republike zahraničný majetok slovenských Židov v Maďarsku.

Vládne orgány Slovenska od polovice roka 1942 vyvíjali úsilie znížiť hospodárske straty spôsobené arizáciou. Podnikli viaceré opatrenia a čiastočne novelizovali protizidovskú legislatívu. A. Morávek musel odstúpiť a funkciu predsedu ÚHÚ prevzal E. Paškovič. Roku 1943 sa revidovali niektoré vládne nariadenia a zákony o arizácii, čo umožnilo obmedziť právomoci ÚHÚ. Začala systematická revízia hospodárenia arizovaných podnikov. Pre zachovanie hodnoty už vyvlastneného židovského majetku bola dôležitá najmä možnosť odobrať arizátorovi neodborne vedený podnik. Pokusy o zmiernenie hospodárskych dopadov arizácie však už prišli neskoro.

5. Epilóg

Časť židovskej komunity, ktorá sa vyhla deportáciám roku 1942, bojovala v poslednom období existencie vojnovej Slovenskej republiky o holý život. Tento boj vyvrcholil na prelome rokov 1944/1945 po obsadení Slovenska nemeckou armádou, keď sa obnovili transporty do koncentračných táborov a perzekúcie postihovali všetkých Židov vrátane konvertitov a tzv. hospodárskych Židov s prezidentskou výnimkou. Pádu totalitného antisemitského režimu na jar 1945 sa dočkal iba zlomok židovského obyvateľstva. Podľa viacerých približných údajov z pôvodného počtu 89 tis. Židov na území slovenského štátu roku 1940 prežilo asi 20 tis. obyvateľov a z celkového počtu okolo 135 tis. židovských občanov na Slovensku v polovici roka 1938 približne 30 tis. obyvateľov. Podstatná časť zachránených Židov sa rozhodla pre emigráciu. Vládny režim obnovenej ČSR poskytol možnosť reštitúcie židovského majetku na podklade zákona z mája 1946. Zostávajúca hodnota poštátneho majetku slovenských Židov predstavovala ku koncu roka 1947 v novej mene 470 mil. Kčs.²⁴ Nové radikálne sily, vedené komunistickou stranou, však mali s vlastníctvom Židov, ako aj všetkých ostatných občanov, úplne iné zámery. Pôsobnosť reštitučného zákona preto viacerými legálnymi aj zákulisnými cestami obmedzovali. Nastupujúci komunistický režim po februári 1948 pokračoval v poštátnení a vyvlastnení majetku židovskej komunity a celej súdobej spoločnosti. Podobnosť s metódami poštátnenia majetku Židov na Slovensku v rokoch 1939–1945 vôbec nebola náhodná.

23 *Obežníky Ústředního hospodářského úřadu z 13. až 18. septembra 1944.* SNA, Ústředný hospodářský úřad, k. 681, 686, 688, 690, 691; *Devizový odbor Slov. nár. banky na Ústředný hospodářský úřad 9. novembra 1944.* SNA, Ústředný hospodářský úřad, k. č 691.

24 *Zvůz fašistickým režimom rasovo prenasledovaných na ministerstvo financií v Prahe 17. september 1949.* SNA, Povereníctvo financií, k. 1345.

Záver

Rozklad majetkového vlastníctva židovskej komunity na Slovensku po roku 1938, označovaný ako arizácia, bol viacfázovým dlhodobým procesom. Tento začal pod vplyvom zásadných zmien politického systému a vládnej ideológie už v období autonómie Slovenska na prelome rokov 1938/1939 a kulminoval v rokoch 1939–1945 na podklade antihumánnych legislatívnych opatrení vojnovnej Slovenskej republiky. Hospodárske aspekty zohrali kľúčovú úlohu v plánoch riešenia tzv. židovskej otázky v podmienkach totalitného režimu slovenského štátu. Ovládnutie židovského majetku bolo hlavným cieľom súdobých protizidovských opatrení a zároveň prostriedkom úplnej pauperizácie židovského obyvateľstva. Pauperizácia následne poslúžila ako vhodná zámienka vysídlenia majetku zbavených Židov, označovaných za hospodársku záťaž slovenskej ekonomiky, do tzv. „nových domovov“, čiže do vyhladzovacích táborov.

Literatúra

- [1] NIŽŇANSKÝ, E. (1999). *Židovská komunita na Slovensku medzi československou parlamentnou demokraciou a slovenským štátom v stredoeurópskom kontexte*. Prešov : Universum, 1999.
- [2] NIŽŇANSKÝ, E. (2001). *Holokaust na Slovensku. Obdobie autonómie (6. 10. 1938–14. 3. 1939) – Dokumenty*. Bratislava : 2001.
- [3] NIŽŇANSKÝ, E.; KAMENEC, I. (2003). *Holokaust na Slovensku, 2., Prezident, vláda, Snem SR, Štátna rada o židovskej otázke (1939–1945)*. Zvolen – Bratislava : Nadácia Milana Šimečku; Židovská náboženská obec, 2003.
- [4] NIŽŇANSKÝ, E. (2003). *Holokaust na Slovensku, 4., Dokumenty nemeckej proveniencie (1939–1945)*. Zvolen – Bratislava : Klemo, Nadácia Milana Šimečku, Židovská náboženská obec, 2003.
- [5] NIŽŇANSKÝ, E.; BAKA, I.; KAMENEC, I. (2004). *Holokaust na Slovensku, 5., Židovské pracovné tábory a strediská na Slovensku 1938–1944*. Zvolen – Bratislava : Klemo, Nadácia Milana Šimečku, Židovská náboženská obec, 2004.
- [6] KAMENEC, I. (1991). *Po stopách tragédie*. Bratislava : Archa, 1991.
- [7] JANČÍK, D.; KUBŮ, E. (2005). *„Arizace“ a arizátoři. Drobný a střední židovský majetek v úvěrech Kreditanstalt der Deutschen (1939–1945)*. Praha : Karolinum, 2005.
- [8] JAMES, H. (2001). *Die Deutsche Bank und Arisierung*. München : Beck, 2001.
- [9] ZIEGLER, D. (2006). *Die Dresdner Bank und die deutschen Juden*. München, Oldenburg : 2006.
- [10] WIXFORTH, H. (ed.) (2006). *Die Expansion der Dresdner Bank im Europa*. München, Oldenburg : 2006.
- [11] LIPTÁK, Ľ. (1960). *Ovládnutie slovenského priemyslu nemeckým kapitálom*. Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1960.
- [12] CAMBEL, S. (1996). *Slovenská dedina 1938–1944*. Bratislava : Slovak Academic Press, 1996.
- [13] HALLON, E. (2006). *Úloha komerčných bánk v arizácii Slovenska 1939–1945*. historický časopis, 2006, roč. 54, č. 4, s. 591–606.

- [14] LIPSCHER, L. (1992). *Žida v slovenskom štáte 1939–1945*. Bratislava : Print-servis, 1992.
- [15] DOLEŽAL, J.(1959). Príspevek k otázkám pozemkové držby na Slovensku v letech druhé svetové války. *Československý časopis historický*, 1959, roč. 7, č. 3, s. 343.

Arizácia na Slovensku 1939–1945

Eudovít Hallon

Abstrakt

Súčasťou hospodárskeho programu vládneho totalitného režimu na Slovensku po októbri 1938 bolo ovládnutie majetku židovskej komunity, čiže tzv. arizácia. Pôvodné umiernené koncepcie arizácie z obdobia autonómie Slovenska 1938/1939 sa rozširovali a prehľbovali. Zlom nastal po vzniku vojnovnej Slovenskej republiky v marci 1939, keď začal systematický útok na všetky druhy židovského majetku na podklade súdobej protizidovskej legislatívy. Arizácia postupnou tzv. „evolučnou“ cestou podľa plánov umierneného krídla vládnej garnitúry sa v polovici roka 1940 pod tlakom radikálnych síl zmenila na tzv. „revolučnú“ arizáciu podľa vzoru nacistického Nemecka. Radikálna cesta arizácie znamenala úplné vyvlastnenie a poštátnenie všetkých druhov židovského majetku. Úlohu hlavného arizátora prevzal štát, ktorý až do roka 1945 odčerpával z poštátneného židovského majetku rôznymi formami miliónové hodnoty.

Kľúčové slová: Židia; majetok; arizácia.

Aryanization in Slovakia 1939–1945

Abstrakt

A part of economic program of the governmental totalitarian regime in Slovakia after October 1938 was gaining control of Jewish community possessions, i.e. so called aryanization. The original moderate conceptions of aryanization from era of Slovak autonomy 1938/39 were extended and deepened. A turning point came after the inception of Slovak Republic during the war in March 1939 when systematic attacks started and included all kinds of Jewish possessions on the basis of contemporary anti-Jewish legislation. Aryanization of a gradual so called evolutionary way according to the plans of moderate governmental garniture wing changed in mid 1940 under pressure of radical forces into so called revolutionary aryanization according to the model of Nazi Germany. The radical way of aryanization meant total dispossession and nationalization of all kinds of Jewish possessions. The task of the main arizator was performed by state which in different forms drew millions from the nationalized Jewish wealth until 1945.

Key words: Jews; possessions; aryanization.